

Мијалковић Д. Ненад

Српска православна богословија Светог Кирила и Методија у Нишу

Преступи у Црквеном богослужењу

Сажетак: Овим радом желели бисмо да покажемо канонско предање Цркве, односно прикажемо, шта је заправо вечно, а шта пролазно у Светим канонима Цркве. Овом уводном тематиком, о којој ћемо даље у раду говорити, желимо да отворимо основну перспективу рада, како са једне стране историјску, тако са друге богословску. Радом свакако не желимо, а и нисмо у могућности, да размотримо целокупно канонско предање Цркве, већ је више ово покушај представљања предања Цркве онаквим кавим га је окарактерисала једна одређена временска истанца, епоха. Проматрајући и сагледавајући канонско предање, запитасмо се, да ли је такво канонско предање применљиво данас или пак не!? За одговор, таквог једаног историјско — богословског пресека потребно нам је добро познавање Црквеног богослужења, које у себи садржи као нешто егзистенцијално, суштинско, догматско учење о Цркви. Примећујемо да нам је за истраживање ове теме од пресудне важности познавање еклесиологије. Даље, овим радом, проматраћемо да ли је данашња пракса цркве у континуитету или дисконтинуитету са канонским предањем Цркве. Приметићемо још и то, да свештени канони нису просто казне, већ напротив њихов превасходни циљ је пастирско — педагошки, односно терапевтички, заправо ставља се акценат на покајање.

Кључне речи: Црква, канон, преступ, богослужење, храм, Крштење, Брак, Евхаристија, Света тајна, одлучење, казна, Литургија.

1. Увод

Примећујемо да је мало оних који се баве проучавањем канонског права-предања, прави разлог зашто је то тако, на први поглед је несхватљив. Заправо, отварају нам се неколико могућности, које бисмо могли да искористимо како бисмо пронашли неко одговарајуће решење, а те могућности су: незаинтересованост, или је реч о послу који се непрестано враћа и понавља, тако да свако ново време захтева нове околности и нова решења, што чини да свака нова епоха буде реално конституисана новим проблемима који би заокупили нашу пажњу, а и новим решењима, па тако, долазимо до закључка да нама није ни потребно неко стриктно и прецизно изучавање канонског предања, јер ми у Цркви свакодневно живимо по том предању. Канонско предање је испреpletано са литургијским битисањем, постојањем Цркве, тако да их је немогуће одвојити. Конституција Цркве је незамислива ван историје, па самим тим и ван канона, који су по свему судећи реалне историјске одренице и тичу се живота Цркве. Богослужбени живот, конкретизује се у Светим тајнама, тако да се канонско предање пројављује у Светотајинском, есхатолошком битисању сваке Евхаристијске заједнице. Ако кренемо логиком да сваку наредну временску епоху сачињавају нови, другачији, савременији канони, враћали бисмо се заправо увек на почетак тј. на поновно разматрање и сагледавање

канонског предања. Могли бисмо рећи, да је то логика световног права, одређено време, околности, правне норме, и на крају санкције или казне. Чини се да такав један подухват у смислу кодификације канонског предања води у недоглед, јер би свако ново време имало нешто ново да каже, можда другачије, а самим тим и потребу за новим канонским правилником. У оваквом резонувању ствари нашег несавршенства је велика драж, а и искушење, јер наша несавршеност, даје могућност напредовању и усавршавању. Занимљиво је приметити, да са нашим отварањем у литургијском свету, свету еклисиолошког живљења, отварају нам се нека питања обзиром на одређене проблеме у Цркви, као што су: Где су границе Цркве, да ли заправо постоје границе, да ли су границе оне канонске или оне благодатне или су канонске границе заправо благодатне!? На ова комплексна питања најбоље можемо да дамо одговоре ако их сагледамо из контекста еклисиологије, односно одређених историјских проблема који су потресали сам живот Цркве, рецимо, отпадништво од вере, раскол и неке јереси итд. Приликом повратка у Цркву, дозвољавамо појединим лицима да се поврате у заједницу кроз покајање. Овакав став наводи нас на размишљање, да ми код расколника прихватамо могућност постојања благодатних дарова у њиховом црквеном животу, док код других, појединаца, благодатне дарове не прихватамо и примамо их поновним крштењем и покајањем и одрицањем у заједницу Цркве. Ова проблематика наводи нас на закључак, да је у нашој Цркви по среди концепт икономије, икономија није ништа друго него попуштање, што значи, одреаговати у једном огређеном тренутку онако како је најбоље за целокупну Цркву. Концепт икономије и нормативи припадају ономе који има власт у Цркви, а власт у својим епархијама имају епископи. Зато не треба да нас изненађује, ако кажемо да је свака Црква канонска и благодатна у којој се служи света Евхаристија. Тако да су канонске границе Цркве уствари и благодатне.¹

Христос основавши Цркву, поставио је основ и темељ за судство. О овоме нам сведоче Христове речи: „Ако ли ти згрјеси брат твој, иди и покарај га насамом; ако те послуша добио си брата својега. Ако ли те не послуша, узми са собом још једнога или двојицу да на устима два или три свједока остане свака ријеч. Ако ли њих не послуша, кажи Цркви; а ако не послуша ни Цркву, нека ти буде као незнабожац и цариник. Заиста вам кажем: Што год свежете на земљи биће свезано на небу, и што год раздријешите на земљи биће раздријешено на небу“ (Мт 18, 15–18). Свети Апостол Павле говори заповедним тоном Коринћанима: „А онима који су напољу судиће Бог. И избаците злога између вас самих“ (1Кор 5, 13). Од самог оснивања Цркве, Црква је примењивала одређене санкције према својим члановима (преступницима).²

¹ В. Флоровски, Георгије, *Црква је живиој, Изабране беседе, есеји и сјудије*, Библиотека образ светачки, Београд, 2005, 498–508; в. Зизјулас, Јован, *Јединство цркве у светој Евхаристији и у ейскојоу у ирва шри века*, Беседа, Нови Сад, 1997, 76–82.

² В. Перић, Димшо, *Црквено право*, Правни факултет Универзитета у Београду — Центар за публикације, Београд, 2006, 114–116; Никодим Милаш за црквене казне каже: Сврха црквене казне је трострука: „на првом мјесту, да би се поправио, друго, да би се сачувала част Цркве, и треће, да би се остали вијерни сачували од злих дјела“, Милаш, Никодим, *Црквено казно право*, Издање издавачке књижарнице Пахера и Кисића, Мостар, 1911, 110; в. Милаш, Никодим, *Православно Црквено право, по оийшим црквено — иравним изворима и йоседним законским наредбама које важе у йојединим ауйокефалним црквама*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1926, 517–518; Занимљиво запажање износи, Чедомил Митровић, по питању преступа: „Појам цркве о преступном делу шири је од појма деликта у кривичном праву. Црква сматра сваки преступ као производ зле воље или грех [...] Али, с друге стране, није сваки грех у исто доба и преступ, већ само онај грех, за који се изрично досуђује одређена казна у црквеном или грађанском закону. Црквени преступ у строгом смислу јесте она противправна радња за коју цр-

1.1 Канони и Црквено — канонска свест

Канонским можемо назвати, или окарактерисати, када живот црквених заједница протиче без икаквих, нарочитих унутрашњих и спољашњих потреса, у формама које су уобичајне за црквену свест, посебно када се у сећању неколико генерација у њој не дешавају никакве значајне промене, тада су широке црквене масе склоне да постојеће форме почну сматрати неприкосновеним. Тако да, уобичајна канонска свест израста из самих форми црквеног живота. Свака промена у црквеном животу, тим пре, је настанак нових форми, и захтева црквено — канонску процену. Канони се узимају за највиши критеријум како за решавање канонских питања, тако и за оцену старих и новонасталих облика црквеног живота. Канонско је оно што одговара вековним формама црквеног живота. Значи, канонско је оно што се подудара са канонима. Међутим, испоставља се да канони као критеријум не могу увек претстављати крајњу одредницу, него да и они сами потребују за неким вишим критеријумом.³

Рецимо, за решавање канонских проблема није довољно само познавање канонског материјала, па чак ни умеће да се он примени тако што би се у конкретним случајевима цитирао овај или онај канон. Ради процене канонског предања треба знати шта значи бити „канонски“ или „неканонски“, према томе неопходно је поседовати један шири и хијерархијски виши критеријум, који би био изнад појединачних канонских проблема и под чији би суд подпадали и сами канони и спољашње форме црквеног живота. Такав критеријум може бити постављен само ако имамо исправну канонску свест. Та канонска свест не сме произилазити из онога што је пролазно и променљиво, већ из онога што је непроменљиво, стално, надвременско и вечно.

Црквена структура није само резултат различитих, чисто историјских околности, црквених, политичких, социјалних, културолошких, него зависи и од много чега другог, што не зависи од тих привремених променљивих услова. „Канонски поредак је само спољашњи израз догматског учења о Цркви“.⁴ Канонско устројство Цркве може бити разнолико, та разноликост је дозвољена, па могло би се рећи и неопходна, али само дотле док не задире у непроменљиву суштину Цркве. Суштина Цркве у разним временима, може налазити различит израз, пошто она исказује и потребује најпотпуније остваривање у конкретној историској ситуацији. То и јесте неопходан процес Црквеног живота, најпотпунија реализација у историјским условима — суштину саме Цркве — али то је истовремено и граница иза које се даље не може ићи.

Догматско учење о Цркви, није само теоретска истина, оно треба да нађе свој одраз, израз и реализацију у живот. Та реализација догматског учења о Цркви јесте канонско устројство. Морамо напоменути и то да та реализација, никада не може бити потпуна. Ниједна црквена форма не изражава догматско учење потпуно адекватно, него му се само релативно приближава у конкретној историјској ситуацији.

квена власт изриче казну по законима цркве и државе. Оне грехове, који нису у исто доба и преступи тј. који се састоје само у нарушењу чисто моралних закона црква суди *in foro interno* — на исповести [...]“ Митровић, Чедомил, *Црквено право*, Књижара Геце Кона, Београд, 1921, 113–114; Нешто слично за преступе говори и Бранко Цисарж, в. Цисарж, А. Бранко, *Црквено право I, Ойшњи гео и организација Цркве*, Свети Архиепископски Синод СПЦ, „Сава Михаић“ — Земун, Београд, 1970, 67–68; Другачије размишљање, које свакако превазилази правничко (јуридичко) схватање казни (епитимија), износи нам Луис Патсавос речима: „Епитимије увек имају исцелитељни и пастирско — педагошки карактер, а никада судски, и не представљају средство за задовољење дожанске правде [...]“, Патсавос, Ц. Луис, *Духовне димензије свештених канона*, Каленић, Крагујевац, 2009, 50.

³ Уп. Афанасјев, Николај, *Сјудије и чланци*, Епархија Жичка, Краљево, 2008, 35.

⁴ Афанасјев, Николај, *Сјудије и чланци*, н. д., 38.

Различите историјске интерпретације су спојене једна са другом догматским учењем које се налази у њиховој основи. Из тог разлога свака промена не треба бити само израз измењених историјских околности, него тежња за потпунијим, адекватнијим изражавањем суштине Цркве у новим историјским околностима. То значи, да је свака промена легитимна и оправдана само уколико је кроз ту промену црквена форма живота у већем степену способна изразити вечну догматску истину о Цркви. Канонска свест не може имати своју основну тачку у историјским формама, разлог за то је њена релативност и променљивост. Не може постојати једна јединствена канонска свест, него свака епоха има своју канонску свест, те отуда нема ни јединственог критеријума, него постоји мноштво критеријума. Непостојање јединствене канонске свести цепа историју Цркве на појединачне делове и нарушава јединство саме Цркве.⁵

Православна Црква није имала, а нема ни данас један општи кодекс црквеног права који би се могао упоредити са кодексом канонског права Римокатоличке Цркве.⁶ Овим, свакако, не желимо да сугеришемо да би Православна Црква требало да исправи тај недостатак. Овакав кодекс би се косио са еклисиологијом, јер свака локална Црква има свој канонски зборник, који носи локални карактер. У целокупном законодавству локалних Цркава можемо издвојити низ одредби Црквене власти чије се важење може применити на целу Православну Цркву. То су одредбе и одлуке васељенских и помесних сабора и отаца Цркве. Данас ми имамо могућност да одредимо који канони су валидни, а који нису, тако за неке каноне са сигурношћу можемо рећи да нису применљиви. Морамо запазити и следеће, а то је да канонско законодавство никада није имало задатак да понуди основне норме и основне принципе црквеног устројства. Они (принципи црквеног устројства) су дати једном и за свагда у догматском учењу о Цркви. Садржај догматског учења о Цркви одређује садржај канонског законодавства. Другачије учење о Цркви повлачи за собом одређену последицу, и има другачије каноне, другачију канонску свест. Из тога произилази да се темељ канонске свести налази само у догматском учењу о Цркви. Међу променљивим формама црквеног живота, догматско учење остаје за сва времена непроменљиво и јединствено, оно је заједничко свим Црквама, пошто све Православне Цркве исповедају једно, јединствено догматско учење. Једино у њему (догматском учењу) постоји правилан критеријум, и то не само за решавање појединих канонских проблема, него и за оцену канонских форми и за разматрање карактера самих канона.

Основом догматског учења о Цркви, морамо се водити и решавати питање ове тематике. Пре него што пређемо да разматрамо преступе у богослужењу, најпре да кажемо нешто о карактеру канона, односно да ли они подлежу промени или су апсолутно непроменљиви!? Трулски сабор (Пето-шести) истиче решење овог проблема у правцу непроменљивости канона.⁷ Инсистирање на апсолутној непроменљиво-

⁵ В. Афанасје, Николај, *Сјудије и чланци*, н. г., 40; в. Патсавос, Џ. Луис, *Духовне димензије свешћених канона*, Каленић, Крагујевац, 2009, 30–34;

⁶ В. Патсавос, Џ. Луис, *Духовне димензије свешћених канона*, н. г., 18–20.

⁷ 2. *йравило (канон)*: Овај свети Сабор установљује као достојно највећег старања и то да од сада, па у будуће, за корист душа и за лечење страсти буду на снази и као неизмењена, осамдесет и пет правила која су примљена и потврђена од светих и блажених Отаца који су били пре нас, а која су нам предата са именом светих и славних Апостола [...]. То правило се чувало по местима оних који се беху сабрали на том сабору, и само код њих. И нико не сме поменути правила мењати или укидати, или осим изложених правила прихватати нека друга која су измишљена и носе лажне наслове од оних људи који су желели да тргују истином. Ако се докаже да је неко покушао да замени или да уништи неко од помену-

сти канона равно је признању да је не само наш нараштај, него и цео низ претходних генерација, одлучен од Цркве.⁸ Довољно је само подсетити се деветог Апостолског правила⁹ које заповеда да се сви лаици одлуче од Цркве, а осмо правило¹⁰ говори и за клирике, који не остају до краја Литургије, на молитви, и Светом Причишћу. Ако су сви канони непроменљиви, то значи да су сачували своју снагу. Иза променљивости канона стоји непроменљивост канонске свести, односно догматско учења о Цркви. Зато различите историјске прилике, другачији духовни развој, могу захтевати промену само на спољашности канонске истине, али не могу изменити и саму истину.¹¹

Из чињенице да канони могу се променити, не треба изводити закључак, да они могу бити модификовани по личном нахођењу сваког члана Цркве или чак целе црквене заједнице. Канонско стваралаштво Православне Цркве је вишевековно искуство Цркве и Црквене свести. Све што се више црквене норме приближавају догматском учењу, тиме им је својственија неизменљивост, али наглашавамо да то није неизменљивост самих канонских прописа, него догматског учења које они изражавају. „Термин канон означава оно што је Црква на аутентичан начин одабрала у Духу Светом — на васељенским и помесним саборима или кроз своје велике оце. На тај начин она је током времена обрадила неутуђиве принципе откривења у Христу [...] она је гарантовала [...] очување поруке спасења у Христу и њено непроменљиво усвајање од стране верних, упркос различитости историјских форми које је та порука попримила“.¹²

У даљем излагању говорићемо о богослужењу као тајни Христовој, што је од велике важности за разраду ове теме и њено даље излагање.

тих правила, такав мора поднети епитимију коју наређује оно правило против кога се тај човек огрешо, и кроз то ће се излечити од онога у чему је сагрешо. В. (Ап. 85; Анк. 35; IV Вас. 1; VII Вас. 1; Кар. 1; Прводр. 10). В. *Књига љавила, Зборник канона Православне цркве*, Епархија Далматинска, Шибеник, 2003, 59–60; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, Православни богословски факултет и др., Београд, 2005, 138–139; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с џумачењем I*, Наклада књијаре А. Пајевића, Нови Сад, 1895, 431–442.

⁸ Луис Патсавос примећује да: „Свако разматрање о карактеристикама црквеног права треба обавезно да постави питање применљивости свештених канона на данашњу стварност. Ставови исказани по овом битном питању варирају од једне крајности до друге и међусобно су искључиви. Са једне стране, постоје они који дубоко поштују слово канона [...] Затим су ту и они који оспоравају релативност читаве целине у њеном данашњем стању. Очигледно је да оба ова става остављају мало места за неки помирљив приступ већ пре теже поларизацији [...]“. Даље, Патсавос истиче: „Услед своје богословске природе, свештени канони су непроменљиви и необновљиви у духу због тога што они у времену изражавају вечну истину и суштину Цркве. Међутим, због њиховог пастирског карактера, слово и форма могу да им се допуњују и мењају под одређеним околностима. Ово је могуће једино доношењем нових канона од стране надлежног црквеног ауторитета, ради пастирског обраћања новим историјским стварностима. Оно што никада није дозвољено је мењање догматске и еклесиолошке основе канона [...]“, Патсавос, Ц. Луис, *Духовне димензије свешћених канона*, н. г., 21–23; 37–47.

⁹ *г. љавило*: Све вернике који долазе у храм и слушају (речи) Светог Писма, а не остану за време молитве и Светог Причешћа, треба одлучити као оне који изазивају неред у Цркви. В. (*Трул. 66, 80; Антишох. 2; Сард. 11*); В. *Књига љавила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 14; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 40; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с џумачењем I*, н. г., 65–66.

¹⁰ *г. љавило*: Ако се неки епископ или свештеник или ђакон или неко други из свештеничког имена (реда, чина), не причести када бива свети принос, нека каже разлог због чега је тако поступио. Ако је тај разлог прихватљив, нека му буде опрштено. Ако не каже разлог, нека буде одлучен јер је проузроковао штету народу и навео на сумњу онога који је обављао принос, као да га није правилно учинио. В. (*Пешр. Ал. 10; Антишох. 2; Трул. 80*); В. *Књига љавила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 14; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 39–40; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с џумачењем I*, н. г., 63–64.

¹¹ Уп. Афанасјев, Николај, *Сјудује и чланци*, н. г., 56–76.

¹² Фидас, Василије, *Канонско љраво, Бојословска љерсијективна*, Богословски факултет СПЦ Хиландарски фонд, Београд, 2001, 24.

1.2 Богослужење

Занимљиво је по питању богослужења, што износи Никодим Милаш, где каже: „Богослужење изражава се главним начином у Светим тајнама. Вршиоци њихови једнако су епископи и презвитери, осим тајне свештенства, коју епископи имају право да врше [...] У канонима и у многим другим црквено — правним изворима, подробно је наведено све што се тиче правилнога вршења светих тајни и на што су обавезни строго да пазе они, којима је божанственом благодаћу повјерено да их врше“.¹³ У овом делу разматрања, покушаћемо да прикажемо богослужење као Литургију, Евхаристију. У нашој Цркви може се рећи да је све тајна, тајна Христова, дело Духа Светога,¹⁴ тако да сам број тајни не игра велику улогу.

Наше Православно предање у својој суштини је литургијско, евхаристијско, заправо светолитургијско, јер Црква живи у Евхаристији и кроз Евхаристију. Конкретна форма Цркве јесте храм у коме се служи Света Евхаристија (Света Литургија), којем је народ, због тога дао име, назвавши храм Цркву. У ствари, за нас, целокупни свет јесте једна литургија „космичка литургија“ која целокупну творевину „узноси“ пред престо Божји. „Литургија, дакле, значи, акт и радњу црквеног скупа — сабрања (синаксиса), тј. општу католичку (саборну) појаву и манифестовање целокупне Цркве, и не само вертикалну везу сваког појединца са Богом“.¹⁵ Света Евхаристија, Литургија Цркве је у основи нешто што се догађа, дело не сваког појединца него целе Цркве, заједнице. По речима Георгија Флоровског,¹⁶ Евхаристија, Света Литургија је центар заједничког богослужења. Стара Црква није имала ово сасвим касније схватање о Светим Тајнама, него говори о једној и јединој тајни, тајни Христа, како се она назива у Светом писму.¹⁷ Литургијска пракса и искупитељско остварење Цркве имају своје средиште у благодати Светих Тајни. Црква и Тајна су органски повезане. Црква као тајна Богочовека Христа и као продужена Педесетница, јесте једна и јединствена тајна, тајна истине и живота, саборна тајна, Тајна свих тајни. Црква је извор благодати и спасења почетак и крај свих тајни. Тајне су догађаји Црквеног живота, есхатолошка сведочења њеног послања, есхатолошки век Духа Светога и уводи нови век Царства Божјег. Свете Тајне су конкретна дела Христова. Што значи да је реч о онтолошкој, реалној и узвишеној стварности са човековом променом и преображењем. Спасење је могуће само у Цркви, у Евхаристији. Тајна је дејство Духа Светога, јер се Христос пројављује у Духу Светоме и кроз Њега. У својој основи икономија спасења има Трајични карактер.¹⁸

Света Литургија је најпозитивнија на делу у пракси, јер показује прихватање света и све твари. Верници не иду сами у Цркву, него заједно са њима иду и дарови творевине Божије: хлеб, вино, уље. И ови дарови преносе се у литургијској процесији, у свечаном уласку, да би били предати у руке Епископа, који стоји на Царским дверима, (то је Велики вход на Литургији); како би их он принео као Свету Евхаристију. Из овога видимо да је улога народа Божјег — лаика да са-

¹³ Милаш, Никодим, *Црквено казнено право*, н. г., 548.

¹⁴ В. Јевтић, Атанасије, *Од Ошкривења до Царства небеског*, Манастир Острог, Манастир Тврдош, Бијели Павле — Јасен, Братство Св. Симеона Мироточивог, Острог — Тврдош — Никшић — Врњци, 2010, 268–285.

¹⁵ *О Литургији*, Зборник текстова, Библиотека Завет, Београд, 1997, 212.

¹⁶ Флоровски, Георгије, *Црква је живиот*, *Изабране беседе, есеји и студије*, н. г., 354–364.

¹⁷ В. Еф 3, 3; Кол 4, 3.

¹⁸ В. Зизјулас, Јован, *Еклисиолошке теме*, Беседа, Нови Сад, 2001, 87–96; Зизјулас, Јован, *Домаћинске теме*, Беседа, Нови Сад, 2001, 353–360; в. Мидић, Игнатије, *Биће као есхатолошка заједница*, Одбор за просвету и културу Епархије браничевске, Пожаревац, 2008, 146–166.

служује са епископом или презвитером. У светој Литургији се свршава један покрет, једно кретање.¹⁹

Све ово говоримо са разлогом, јер желимо да покажемо да богослужење није скуп норми и одреди по којима се треба владати, већ начин живота. Према томе, богослужење никако не сме имати правнички (јуридички) карактер. Крајњи циљ целокупног богослужења јесте да заснује и овековечи непосредну заједницу са Богом, у Исусу Христу, у заједници Његове Цркве. Крајње назначење је духовно, циљ хришћанског живота је задобијање Духа Светога, Утешитеља, помоћу кога се верни уграђују у Тело Цркве. Све је у Цркви дело и чин Духа Светога. Свођење богослужења на скуп норми у правичном смислу доводи нас до тога да оне који их не држе треба казнити. Даљим излагањем рада говорићемо о самим преступима у црквеном богослужењу.

2. Преступи у Црквеном богослужењу

У предходном делу рада бавили смо се проблемом преступа и богослужења, а и смислом канонског предања Цркве, што нам омогућује велико искуство за наставак овог рада. Изнећемо следеће проблеме и сведочанства канонског предања, овим редом:

- ▶ Ко се не држи прописног црквеног устава при вршењу богослужења. Лаодикијски сабор 59. канон²⁰ приписује да се у Цркви приликом богослужења чита само оно што је канонски одобрено „За повриједу такве једне молитве 81. канон Трулеког сабора одређује свргнуће дотичном свештеном лицу, које то учини“.²¹
- ▶ Рецимо, ако свештеник уводи нека свештеностејства, при вршењу Свете Литургије, која нису у прописаном уставу (типику-правилу), подлеже казни. Ово промишљање поткрепљује се позивањем на каноне Трулског сабор 28. и 32. који наређују свргнуће за сваког свештеника који уводи било какве новотарије.²²

¹⁹ В. Фундулис, Јоанис, *Литургија I, Увод у Свето бојослужење*, Епархијски управни одбор Епархије Жичке, Краљево, 2004, 150–151.

²⁰ 59. *правило*: Не приличи у Цркви говорити неканонске псалме или читати књиге које нису одређене правилом, него само оне књиге Старог и Новог Завета које су правилом признате за канонске. В. (Ай. 60; Трул. 63; *Каршај*. 103); в. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 141; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 300; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с тумачењем II*, Наклада књижаре А. Пајевића, Нови Сад, 1896, 101–102.

²¹ Милаш, Никодим, *Црквено казнено право*, н. г., 549; 81. *правило*: Пошто смо сазнали да у неким областима Трисветој песми као додатак, после речи „Свети бесмртни“ придодају; „Који си распет за нас, помилуј нас“, а то су древни свети Оци сматрали да није у сагласности са благочешћем и одбацили [...] Ако неко од оних који припадају свештенству преступе ово шта је установљено, заповедамо да буде лишен свештеничког достојанства, а ако је лаик или монах, нека буде одлучен од црквене заједнице. В. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 89; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 186–187; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с тумачењем I*, н. г., 567–570.

²² 28. *правило*: Пошто смо сазнали да се у појединим црквама приноси грожђе у олтар (по некаквом локалном обичају), а свештенослужитељи, пошто то грожђе помешају са бескрвном жртвом приноса то, затим, деле народу. Због тога наређујемо: да нико од свештеника не чини такво шта, него нека народу на оживотворење и на опрштај грехова даје принос. Грожђе, примајући га као првенце, и благосиљајући га засебно, нека га раздаје онима који га траже у знак благодарности Подаватељу плодова, којим, по Божијој вољи, наше тело узраста и храни се. Клирик који поступи против овога правила нека буде низвргнут са свога чина; в. (Ай. 3–4; Трул. 32; *Каршај*. 37); 32. *правило*: Сазнали смо да у областима Јерменије, на светој Трпези приносе само вино, не мешајући га са водом, онда када приносе бескрвну жртву. За оправдање оваквог поступка, они се позивају на оно шта је у тумачењу Матејевог јеванђеља рекао (свети) Јован Златоуст: „Зашто Господ није пио воду, када је васкрсао, него вино? Зато да би заједно са кореном ишчупао једну нечастиву јерес [...] Дакле, ако неки епископ или свештеник не чини онако како је речено од Апостола, и не меша воду са вином, те само на вино или само на води чини принос, такав нека буде низвргнут јер уводи некакве новотарије и обавља тајну на погрешан начин. В. (Ай. 3–4; Трул. 81; *Каршај*. 37); в. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 71–73; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 155; 157–158; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с тумачењем I*, н. г., 507; 512–515.

- ▶ Свештеници који врше Свете Тајне скривено, у приватним местима, домовима, подлежу казни. Заправо, Свете Тајне имају јавни карактер и врше се у Цркви, на јавном богослужењу, Литургијском сабрању. Само Свете Тајне крштења, покајања и јелосвећења могу се извршити по кућама, ако се у кућама по допуштењу епископа служи Света Литургија. Овакав став оправдавамо позивајући се на каноне Трулског сабора 31. и 59.²³ Богатство канонског предања нам говори о незамисливом служењу Светих тајни ван Евхаристије. Све ове Свете Тајне напред побројане добијају свој прави смисао и реализацију у Евхаристији. Ради што бољег разумевања наведене проблематике поставићемо овде неколико питања, и биће нам јасније, шта је то идентитет Цркве; Ко Цркви даје светост? Наравно, Богочовек, Христос који је незамислив без Оца и Духа Светога. Значи, целокупна концепција светотајинског идентитета Цркве је Тројична, Тријадолошка. Шта претстављају Свете Тајне, и како је могуће замислити и говорити о Светим Тајнама без Литургије, Евхаристије? Евхаристија је врхунац у којој извиру и увиру све Свете Тајне, заправо незамисливо је говорити о Светим Тајнама, а сагледавати их ван контекста Литургије, односно Евхаристије.²⁴

2.1 Свети храм Божји

- ▶ Они који не пазе на светињу храма, подлежу казни. Храм је намењен искључиво за свештенодејства, и у њему се не сме ништа радити, што се не тиче свештенодејствовања. Ово правило од храма проширује се и на само двориште, где се забрањује било какво подизање кафана и сличних простора. Речено, подкрепују канони: Картагинског сабора 42. канон²⁵, Лаодикијског сабора 28. канон²⁶, Трулског сабора 74. 76. и 88.²⁷ Сваки клирик који се затекне у таквом приступу има да се свргне.

²³ 31. *правилу*: Клирици који свештенослуже (Литургију) или крштавају у молитвеним храмовима унутар (приватног) дома, наређујемо да то могу чинити само уз допуштење надлежног епископа. Према томе, уколико клирик чини супротно томе, нека буде свргнут. В. (Ай. 31; IV Вас. 18; Трул. 59; VII Вас. 7; 10; Ганір. 6; Анђи. 5; Лаод. 58; Прводр. 12–15; Карш. 10); 59. *правилу*: Нека нико не обавља крштење у богомољи која се налази у (приватном) дому. Ко жели да буде удостојен пречистог просвећења, нека приступи саборним црквама, и тамо нека приме тај дар. Ко се затекне у томе да не чува оно што смо наредили, ако је клирик, нека буде свргнут, а ако је лаик, нека буде одлучен. В. (Ай. 31; IV Вас. 18; Трул. 31, 34; VII Вас. 10; Ганір. 6; Анђи. 5; Лаод. 58; Прводр. 12; Карш. 10); в. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве, н. д.*, 72; 82; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве, н. д.*, 157; 172; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с тумачењем I, н. д.*, 510–512; 543–544.

²⁴ В. Свети Никола Кавасила, *О живојју у Христју*, Беседа, Нови Сад, 2009, 25–50.

²⁵ 42. *правилу* (51): Епископи или клирици у цркви нека не држе пирове, осим у случају нужде, да су ка путу или по неопходности ту морају да одморе. Такође и лаицима, колико је могуће, нека се забрањују такве гозбе. В. (Ай. 73; Трул. 74; Ганір. 11; Лаод. 27, 28); Пидалион (*ио шемама*) дели 16. канон на 5. канона, а даље 18. канон на 3. канона; в. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве, н. д.*, 168; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве, н. д.*, 335; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с тумачењем II, н. д.*, 175–176.

²⁶ 28. *правилу*: У храмовима Господњим или у Црквама не приличи обављати вечере љубави, и у Дому Божјем јести и правити лежишта (преноћишта). В. (Трул. 74, 76, 97; Ганір. 11; Лаод. 28; Карш. 42); в. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве, н. д.*, 137; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве, н. д.*, 294; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с тумачењем II, н. д.*, 87–88.

²⁷ 74. *правилу*: У местима која су посвећена Господу или у црквама, не смеју се држати агапе (вечере љубави), као што се не сме унутар храма јести нити простирати постеља. Који се усуде да то чине, или нека престану или нека буду одлучени. В. (Трул. 76, 97; Ганір. 11; Лаод. 27–28; Карш. 42); 76. *правилу*: Чувајући поштовање према Цркви, нико не сме унутар свете оgrade (храма) постављати крчме или места за обедовање, нити ту чинити било какву продају. Јер, Спаситељ и Бог наш, поучавајући нас Својим животом, заповедио нам је да дом Оца Његовог не чинимо домом трговине. Он је и мењачима просуо новац и изгнао оне који су свето место претварали у световно (Јн 2, 15–16). Зато, онај који се затекне у таквом преступу, нека буде одлучен. В. (Ай. 73; Трул. 74, 88, 97; Лаод. 28; Карш. 42); 88. *правилу*: Нека унутар оgrade светог храма нико не уводи било какву животињу, осим случаја да када неки путник, принуђен великом потребом, а нема ни стана ни гостионице, уђе унутар те оgrade [...] Ако се неко затекне да је по горе наведеном, без потребе увео животињу у (ограду) храма, ако је клирик, нека се свргне, а ако је лаик, нека буде одлучен. В. (Трул. 74, 76, 97; Лаод. 28); в. *Књига правила, Зборник канона Право-*

Храм је место у коме се врши богослужење, Света Литургија, Евхаристија. Сам храм и целокупно Литургијско сабрање, није просто скуп, већ изражава и показује једну дубљу димензију, а то је Царство Божје. Народ сабран око епископа на Литургији у храму претставља есхатолошку слику, Царства Божјег, где смо сви сабрани око Христа. Сама Литургија показује, иконизује Свету Тројицу. У раној Цркви организоване су „гозбе љубави“, агапе на којима су хришћани учествовали у Евхаристији, заједничарили у Христу и кроз Христа. Међутим, временом агапе су се изгубиле, јер су прерасле у нешто сасвим страно црквеној свести. Ми смо и данас сведоци да приликом великих прзника, црквених слава, да ипак постоји један вид послужења, заједничарења после свете Литургије. Свакако, да се не могу отворати кафане у црквеном дворишту, заправо неприлично је. Сам Христос је истерао трговце из храма говорећи да дом Његовог Оца није дом разбојнички.²⁸ Ако узмемо то послужење као продужетак Литургијског времена,²⁹ онда то свакако није разлог за свргнуће свештеника, а морамо узети у обзир да често од верника протиче иницијатива за послужењем, а и битан је наставак после литургијски дијалог, по питању поучавања и разашњавања одређених литургијских недоумица. Ова сабирања свакако не би требала да замене и ставе у други план Свету Литургију, јер Литургија је смисао живота и наше остварење кроз заједницу, наш педагог за бивствовање у Царству Божјем.

- ▶ Онај који допусти неприлично појање у Цркви, подлеже казни. Леодикијски сабор 15. канон³⁰ износи да канонски појци у Цркви смеју појати онако како је то црквеним уставом прописано. Трулски сабор у 76. канону³¹ каже, да се одлучи свако који дозволи неприлично појање. Осврнућемо се на кратко и говорити о томе, да је на Светој Литургији улога народа Божјег саслуживање са началствујућим. Предањска улога народа Божјег је да одговара на одређене молитве епископа или презвитера. Зато, ако ово имамо у виду, који су то „канонски појци“!³² Сагледавајући целокупно литургијско — канонско предање Цркве сведоци смо да са усложњавањем богослужбених служби народ није могао све то да испрати, па се јавља потреба за одређеним лицима која добро познају типик и појање. Онтолошки гледано, сви ми имамо своју службу у Цркви, мада различиту, али сви припадамо једном народу Божјем, сви смо позвани кроз крштење на царску свештеничку службу.
- ▶ Онај који допусти јеретичима присуство на свету службу подлеже казни коју му епископ одреди. Допушта им се само присуство, док траје литургија оглашених — литургија речи.³³ Онај који је проглашен јеретиком, и онај који није крштен, не могу учествовати у Светој Евхаристији, узношењу благодатних Дарова.

славне цркве, н. г., 87–88; 91; в. Јевтић, Атанасије (ур.), Свешћени канони цркве, н. г., 181–182; 190; в. Милаш, Никодим, Правила Православне цркве с тумачењем I, н. г., 564; 563–564; 577–578.

²⁸ Јеванђелист Матеј каже: „И уђе Исус у храм Божији, и изгна све који продаваху и куповаху по храму, и испрете столове оних што мијењаху новце, и клупе оних што продаваху голубове. И рече им: написано је: Дом мој дом молитве нека се зове; а ви начинисте од њега пећину разбојничку“ (Мт 21, 12–13).

²⁹ В. Мандзаридис, И. Георгије, *Време и човек*, Хиландарски фонд при Богословском факултету Српске православне Цркве у Београду, Београд, 2003, 133–159; в. Шмеман, Александар, *За живиој свейи*, Манастир Хиландар, 2004, 37–50.

³⁰ 15. *правило*: Осим појаца, који су у клиру, на амвону нека не стоји и нека не пева из књига било ко други из цркве. В. (Ай. 26; I Вас. 16; Трул. 4, 33, 75; VII Вас. 14; Лаод. 59; Карџа. 103); в. Књига *правила*, *Зборник канона Православне цркве, н. г., 135; в. Јевтић, Атанасије (ур.), Свешћени канони цркве, н. г., 292; в. Милаш, Никодим, Правила Православне цркве с тумачењем II, н. г., 80–81.*

³¹ В. Фус. 26; 76. канон Трулског сабора.

³² В. Мирковић, Лазар, *Православна Лиџуријка: Друји, йоседни гео, Свеће йајне и молийвословља*, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Београд, 1983, 110–113.

³³ Шта садржи „Литургија речи“ види у: *Служедник*, Штампарија српске патријаршије — Београд, Београд, 1998, 73–90; в. *Божанствена Лиџурија Свейој Јована Злајџоуџа*, Хиландарски путокази, Манастир Хиландар, Београд, 2011, 33–48; 184–186.

- Сваки који допусти непосвећеном лицу, лицу које није свештеник, да уђе у свети олтар, подлеже казни. Напомиње се, да ради тајанствености бескрвне жртве, забрањује се још од најранијих времена Цркве улазити у олтар, свакоме који није у свештеном чину. Ово правило износи Трулски сабор у 69. канону.³⁴ Лаодикијски сабор својим 44. каноном³⁵ забрањује женама улазак у олтар. Сваки клирик који не поштује ово правило, одговоран је црквеном суду.

Морамо напоменути, да ниподаштавање (непоштовање) лаика у Цркви и њихово поистовећивање са мирјанима — непосвећеним са једне стране, и оних посвећених, односно јерархије (свештенства) са друге стране, доводи и производи поделјиве ставове. Морамо приметити, да оваква и њима слична промишљања, ако нису на прави начин схваћена, могу да нам на уска врата уведу клирикализам. Напомињемо и то, као праксу Цркве, да приликом крштења и чина „уцрковљења“ мушко дете се обноси око престола, врло занимљиво, а морамо признати и дискутабилно.³⁶ Затим, сетимо се, да је владар (краљ, цар) улазио у олтар како би предао дарове епископу који их је приносио. Каква је то тајанственост жртве!? Христос је се чинио јавно, само установљење Евхаристије на Тајној вечери чини пред својим ученицима и заповеда им да то држе у Његов спомен.

- Они који допуштају да се у свети олтар унесе неке ствари које не припадају Светој Литургији, подлежу казни. Свргнуће је казна за свештеника који приноси у светом олтару ма шта било, осим хлеба и вина са водом. Овом темом баве се канони Цркве и то следећи: 3. Апостолски канон и 99. канон Трулског сабора.³⁷

Овим правилом потврђује се предањска пракса Цркве да на свети принос узносимо хлеб и вино са водом, ништа друго. Ми на Литургији приносимо целокупну природу под видом хлеба и вина, и постајемо Христови, а преко Њега, Очеви тј. Синови Божији. Христос је посредник између нас и Оца. Човеково достојанство и назначење се испуњава кроз Христа, Духом Светим у Оцу.

2.2 Света Литургија

- Сви који служе Свету Литургију у непосвећеном од епископа храму, подлежу казни. Ако неко сам састави црквену општину и независно од епископа подигне свој олтар, нека буде свргнут. Заправо основни проблем који нам се овде износи је проблем рас-

³⁴ 69. *правилу*: Нека је забрањено свакоме ко припада лаицима да улази унутар светог олтара. Ово, по древном предању, може бити допуштено само власти и царском достојанству када зажели да принесе дарове Творцу. В. (Лаод. 19, 44); в. *Књига њравила*, *Зборник канона Православне цркве*, н. г., 86; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 179; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с ѡумачењем I*, н. г., 553–554.

³⁵ 44. *правилу*: Да жене не треба да улазе у Олтар (Жртвеник). В. (Трул. 69; Лаод. 19); в. *Књига њравила*, *Зборник канона Православне цркве*, н. г., 139; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 297; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с ѡумачењем II*, н. г., 96.

³⁶ Шмеман, Александар, *Водом и духом, о ѡајинсѡву кршћенења*, Манастир Хиландар, 2008, 56–60.

³⁷ 3. *правилу*: Епископ, или свештеник, који против онога што је о жртви установио Господ, принесе на олтар нешто друго, на пример: мед, млеко или уместо вина неко друго алкохолно пиће, или птице, или неку другу животињу, или воће, супротно установљеном, осим нових класова, или грождја, и то у тачно одређене дане, тај нека се свргне. Такође забрањено је доносити к олтару било шта друго осим уље за кандила и тамјан, у време када бива свети принос. В. (Трул. 28, 32, 57, 99; *Карѡа*. 37); 99. *правилу*: Како смо сазнали, у областима Јерменије дешава се и то да неки, пошто у светом олтару зготове (скувају, испеку) комаде меса, приносе делове (тог) меса и деле их (по обичају Јудеја) свешћеницима. Због тога, чуввајући чистоћу Цркве, наређујемо: да нико од свештенослужитеља не сме узимати комаде тог меса које приносе поменути људи, и нека буду задовољни оним што верници приносе. Поменути приноси нека буду изван храма, а који чине супротно, нека буду одлучени. В. (Аѡ. 3; Трул. 32, 33, 56; *Карѡ*. 37); в. *Књига њравила*, *Зборник канона Православне цркве*, н. г., 13; 94; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 38; 196; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с ѡумачењем I*, н. г., 47–48; 590–591.

кола. Питање разрешења ових преступа је предато: 31. Апостолским правилом и 5. канонем Антиохијског помесног сабора.³⁸

Наша Црква је саборна, она је сабрање свих и свега око епископа, пре свега заједница. Црква не познаје индивидуализам, јединку, појединаца, већ сви смо у односу, личносном односу и заједници. Личносни однос је онај који подразумева другог и на тај начин остварујемо своје постојање и назначење (што значи: створени по икони Божјој). Епископ је икона Христова, и он на Литургији претставља Христа, а ми смо сабрани ради Евхаристије, ради заједничарења у Христу. Зато је на епископу власт у Цркви.

- Онај који служи Свету Литургију, а није претходно извршио „последованије пред Свето Причешће“, а после Свете Литургије „последовање по Светом Причешћу“ да се казни, којом му налаже епископ.³⁹

У Свету Литургију, ми се молимо и исповедамо, молимо се као заједница, да нам Свето Причешће не буде на суд и на осуду, већ на спасење и живот вечни (Молитва пред Свето Причешће)⁴⁰ и касније благодаримо, што смо удостојени да се Причестимо пречистим небеским тајнама.

- Онај ко служи, а налази се у смртном греху, који није изглађен покајањем. Казна се одређује према тежини греха, приступа.⁴¹

³⁸ 31. *йравило*: Ако један свештеник, презревши свога епископа, сазове некакав свој збор и подигне други олтар, а не може окривити епископа у било чему што се тиче благочестија и истине (правде), такав свештеник нека буде свргнут као властољубив јер се понео као самосилник. Исто тако, нека буду свргнути и остали клирици који прихвате његово мишљење. Што се тиче лаика, они нека буду одлучени. А све ово нека буде после прве или друге опомене од стране епископа. В. (II *Вас.* 6; III *Вас.* 3; IV *Вас.* 18; *Трул.* 31, 34; *Ганір.* 6; *Сардик.* 14; *Анџиоох.* 5; *Карџаџ.* 10,11; *Прводр.* 13, 14, 15); в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с џумачењем I, н. д.*, 89–91; 5. *йравило*: Ако се неки свештеник или ђакон, презревши свога епископа, одвоји од Цркве, и почне да ствара неко своје сабрање и постави жртвеник, и противи се епископу када га овај позове, и неће да му се повинује када га позове и први и други пут, такав нека у потпуности буде свргнут из свог чина, те не може обављати никаког служење нити може уживати пређашњу част. Ако остане упоран у узмућивању Цркве и устајао против ње, како изазивача метежа, нека буде укроћен спољашњом (световном) влашћу. В. (*Аџ.* 31; II *Вас.* 6; III *Вас.* 3; IV *Вас.* 18; *Трул.* 31, 34; *Ганір.* 6; *Сарг.* 14; *Карџаџ.* 10, 11; *Прводр.* 9, 13–15; *Вас. Вел.* 1); в. *Књџаџа йравила, Зборник канона Православне цркве, н. д.*, 17–18; 127; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве, н. д.*, 44; 255; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с џумачењем II, н. д.*, 56–57.

³⁹ В. *Православни Молићвеник*, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Београд, 2002, 109–162; в. *Службеник, н. д.*, 224–228.

⁴⁰ В. *Божансћивена Лићурџија Свешћој Јована Злаћоусћиа, н. д.*, 81.

⁴¹ В. *Правила* 123. и 124. номоканона при Великом Требнику, *Требникъ*, Санкт-Петербург, 1995, 286; Занимљив је коментар Атанасија Јевтића на Типик Петра Могила, ми ћемо овом приликом изнети само неке кратке делове тог коментара: „[...] Текст Могилин о Св. Тајнама, посебно пак о Св. Литургији, препун је ноторних схоластичких, рационалистичких и каузистичких детаљисања, и 'рубрика', где се јасно види оно што о. Георгије Флоровски назива 'вавилонско-западно ропство' Православног школског ропства [...] Један од закључака о Требнику је: да је у њему Могила 'спојио праксу Источне Цркве са теологијом Западне' и да је Могила овим био 'претеча екуменизма', јер је прихватио 'утицаје Ритуала папе Павла V' (августинац А. Wagner), на што ми примећујемо: да је Могила можда заступао 'екуменизам', али римоцентрични, те да у овом Требнику није изложена пракса Источне Цркве, а још мање теологија [...] Да додамо, уз остало, да је већ из самих наслова очигледно одакле је настало ткз, 'Известије Учитељноје' и остала фарисејско-схоластичка казуистика формалистичког приступа Божанској Евхаристији. Да и не споменемо жалосну чињеницу: да у читавом том 'арсеналу' схоластичких упутстава и несувислих појашњења: о вешчи, материји, форми, случајевима, итд., нигде нема и речи о првом и основном услову за служење Свете Евхаристије-Литургије: Литургијском сабрању верног Народа Божјег и његовом евхаристијском и еклисиолошком Учешћу = Причешћу Тела Христовог [...]“, Јевтић, Атанасије, *Христос нова йасха, Божансћивена Лићурџија II*, Свети манастири: Хиландар, Острог, Тврдош, Београд — Требиње, 2007, 284–285; в. Јевтић, Атанасије, *Христос нова йасха, Божансћивена Лићурџија III*, Свети манастири: Хиландар, Острог, Тврдош, Београд — Требиње, 2008, 344–347.

Луис Патсавос о греху износи занимљиво размишљање где каже: „Канони не праве схоластичку разлику између смртних и лакших грехова, с обзиром на чињеницу да би таква разлика укључила опасност од моралистичког и јуридикчког приступа греху. 'Смртни грех' је порицање покајања. По речима 5. канона Седмог Васељенског Сабора: 'Грех је на смрт (1Јн 5, 16), када неки, грешећи, остају непоправљиви. А од овога је још горе када неки, погордивши се, дрским поступањем устају против благочешћа и истине, рађе изабирајући мамона неголи послушност Богу (Мт 6, 24), и не држећи се Његових канонских уредби“.

На другом месту Луис Патсавос истиче: „Грех свештени канони виде у еклесиолошком а не у индивидуалистичком контексту. Грех одваја грешника не само од Бога већ и од деце Божје, од чланова Тела Христовог које грешник непосредно или постедно повређује. Једино нам је из ове перспективе могуће да схватимо због чега је грешник одлучен од црквеног сабрања и црквене тајне Свете Евхаристије [...]“⁴² Грех је тригични елемент на који се често враћа свест и сазнање Цркве на Светој Литургији: „Нико од везаних телесним похотама и сластима није достојан да пређе, или да се приближи, или да служи литургију Теби, Царе славе [...]“⁴³ Свет који улази у литургијски простор на Свету Евхаристију, јесте онај пропадљиви свет, и у прихватању тога света унутар храма прихвата се његова пропадљивост. Евхаристија је „лек бесмртности“, по речима светог Игњатија Антохијског,⁴⁴ и то баш зато што својим признавањем и прихватањем света, Евхаристија у ствари стоји против његове пропадљивости. Евхаристија свет освећује и „уноси“ га Творцу, као праву творевину, зато и кажемо у Литургији: „Твоје од Твојих, Теби приносимо ради свих, и за све“⁴⁵ У нашем литургијском животу моралност не извире из једног правничког (јуридачког) односа са Богом, него од једног преображења и обновљења човека и све твари у Христу, тако да се свака морална наредба схвата као последица светотајноског преображења и обновљења.

- Свако ко служи у оскрнављеном храму, подлеже казни надлежног епископа, јер је храм у којем се обавља бескрвна жртва, Дом Божји.⁴⁶

Пројављује нам се једно сасвим логично питање: Како човек може упрљати нешто што Бог освећује!? Светост Цркви даје сам Христос, јер један је свет, један Господ Исус Христос, како кажемо на Литургији.⁴⁷ Освећење свакако треба схватити као дело Цркве — заједнице, а не као дело неког појединца — индивидуалистички, јер у супротном постоји бојазан да се чин освећења може схвати као неко магијско дело.

⁴² Патсавос, Ц. Луис, *Духовне димензије свешћих канона*, н. г., 46–47; 49–50.

⁴³ *Службеник*, н. г., 93–94; в. *Божанствена Литургија Светиој Јована Злајкоусџа*, н. г., 51–52; 192–194.

⁴⁴ Свети Игњатије Антиохијски (Богоносац), *Посланица Ефесцима XX*, у: Јевтић, Атанасије (ур.), *Дела айосћолских ученика*, Братство Светог Симеона Мироточивог, Врњци — Требиње, 2005, 216.

⁴⁵ *Службеник*, н. г., 107; в. *Божанствена Литургија Светиој Јована Злајкоусџа*, н. г., 66–67; 220–221.

⁴⁶ Ово правило налазимо у Известију учитељном. Учитељно известије је дело које настаје проузроковањем одређених историјских околност, Руске помесне цркве, што свакако има локални карактер, ово казивање имало је у најкраћем могућем року и у оним најбитнијим елементима да обучи свештено лице како би могло да врши богослужење. У овом раду посматраћемо га као историјски извор и начин размишљања Цркве у одређеним историјским околностима у којима се налазила, треба споменути да се током 18. и 19. века Руска црква сусрела са великим искушењима, као што су неписмено свештенство, утицај језуита и римокатоличке пропаганде итд. Код нас долази учитељноје известије преко Руских службеника. Оно што је веома важно да сведочанство оваквог типа као што је известије, немамо у канонском предању цркве. В. Продић, Слободан, *Извјестије учитељноје као историјски извор*, Епархија Далматинска, Шибеник, 2011, 3–63; в. *Службеник*, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Београд, 1962, 463–464.

⁴⁷ *Службеник*, н. г., 116; в. *Божанствена Литургија Светиој Јована Злајкоусџа*, н. г., 78; 236–237.

- Онај ко служи без светог антими́нса, подлеже казни. Затим, према наредби 7. канона Седмог васељенског сабора⁴⁸ ни једна Црква не сме бити без светих мошти. Када су у основи једне Цркве положене од стране епископа свете мошти, у тој Цркви може се свршавати Евхаристија. Од осмог века када су иконоборци увели посвећење Цркве без светих мошти, да би се предупредило, једном за свагда, да се Евхаристијска жртва не преноси на трпези у којој нема светих мошти, установљено је мора да постоји антими́нс. Сваки свештеник који служи без антими́нса подлеже канонској казни.

Света Литургија се у изузетним случајевима може вршити и у храмовима, који нису освећени, у касарнама или под ведрим небом. Тада се употребљава покретна света трпеза, такозвани „антими́нс“. Антими́нс је освећиван приликом освећења храма, помазивао се светим миром, а унутра пошто је обично од лана, прошивене су свете мошти, на њему се налази и име епископа. „Почело се сматрати да су антими́нси дозвола коју архијереј даје сваштенику за вршење свете евхаристије, односно да сваки архијереј у својој епархији израђује своје личне антими́нсе, да свештеник целива потпис архијереја у знак заједнице са њима [...]“.⁴⁹ Све ово је недоказиво будући да и епископи употребљавају антими́нс, па и патријарх, и целивају га као свету трпезу, а не потпис који је на њему.

- Сви који служе Свету Литургију без прописаних одежде, подлежу казни свргнућа.⁵⁰

Наша Света Црква је прописала одежде за епископе, свештенике и ђаконе које морају да имају како би литургисали, служили Свету Литургију, то је ствар одређене праксе у Цркви.

- Онај који служи Свету Литургију не сме ништа јести и пити. Картагински сабор у 41. канону⁵¹ прописује, да се Литургија служи од људи на „таште“, а никада после подне. Истим каноном од овог општег правила, изузима се служба Великог четвртка. Ово је измењено било 29. каноном Трулског сабора,⁵² који наређује да се служба мора увек свршавати од људи, који нису ништа јели ни пили од поноћи. Ко прекрши ово правило подлеже црквеној казни.

Евхаристија је актуелизација једног, јединственог, непоновљивог догађаја при чему се Тајна састоји у могућности да се савлада време, тј. у јављању и остварењу догађаја који се догодио као надвременска, вечна реалност. Служење Литурги-

⁴⁸ 7. *правило*: Божанствени апостол Павле је рекао: „Греси неких људи су јавни и претходе суду, а код неких се обелодањују касније“ (1Тим 5, 24) [...] Због тога, ако су неки свети храмови посвећени без моштију мученика, наређујемо: да се мошти поставе у храмове уз обичну молитву. Ако неки од епископа у будуће посвети храм без светих моштију, нека буде свргнут, као онај који је поступио супротно Црквеном предању. В. (Ай. 62; I Вас. 11); в. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве, н. г.*, 102; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве, н. г.*, 211; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с шумачењем I, н. г.*, 606–608.

⁴⁹ Фундулис, Јоанис, *Литургија I, н. г.*, 43.

⁵⁰ В. Проидић, Слободан, *Извјештае учитељског као историјски извор, н. г.*, 66; в. *Службеник*, н. г., 464.

⁵¹ 41. *правило* (50): Да се Свете Тајне на Жртвенику не свршавају осим од људи који нису ништа јели (тј. наште срце) изуzeвши само један годишњи дан, у који се Вечера Господња свршава (Велики Четвртак увече) [...]. В. (Ай. 69; Трул. 29; Лаод. 50; Ант. 1; Карп. 47; Тим. Алек. 16); в. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве, н. г.*, 167–168; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве, н. г.*, 334; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с шумачењем II, н. г.*, 173–174.

⁵² 29. *правило*: Правило Отаца картагинског сабора налаже да свету службу олтара могу обављати они који нису узимали храну; изузетак је један дан у години, тј. када се врши вечера Господња [...] Али, пошто нас ништа не побуђује да запоставимо побожну строгост, то следећи обичају Апостола и предању Отаца, наређујемо: да се не сме ни у четвртак (Велики) последње седмице Свете Четрдесетнице прекидати пост, и тиме обешчастити читаву Четрдесетницу. В. (Ай. 69; Трул. 89; Лаод. 49–52; Карп. 41, 47; Дион. Алек. 1; Тим. Алек. 16); в. *Књига правила, Зборник канона Православне цркве, н. г.*, 71; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве, н. г.*, 156; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с шумачењем I, н. г.*, 508.

је, било ујутру или увече, на празник или у обичан дан, у својој суштини не зависи од часа, ни дана, јер се она тиме нити дефинише, нити ограничава. Њено служење уводи нас у реалност која није подчињена временом. Богослужење времена се може тако назвати јер време је овде не само спољашна страна, него у одређеном смислу и објекат самог богослужења, принцип који га одређује по садржају. Православни верник доживљава у литургијским службама благодат спасења као дату могућност преображења, и обожења, као дело Божје којим свет, историја, простор и време задобијају смисао у Исусу Христу и пуноћу есхатолошког ишчекивања.

- Свештеник који служи Свету Литургију, а пролије му се путир, подлеже казни коју му епископ одреди. Тежина казне која се изриче, зависи од тога да ли је постојала намера или није.⁵³

2.5 Света тајна Миропомазања

- Епископ или свештеник који не изврши Свету тајну Миропомазања по канонским прописима, подлеже казни. Како треба вршити Свету тајну Миропомазања прописује 7. канон Другог Васељенског сабора⁵⁴ и 95. канон Трулског сабора.⁵⁵ Света тајна Миропомазања врши се непосредно по Крштењу, као печат дара Духа Светога. Може се рећи, да су ове две тајне неодвојиве и незамисливо је вршити их одвојено (поседно), а веома је важно приметити да своје испуњење задобијају у Светој Евхаристији.
- Сви који су просвећени Светим Крштењем, ти морају да буду и помазани „небеским помазањем“ да би постали причасници Царства Божјег. Сведочанство о овом правилу налазимо у 48. канону Лаодикијског сабора.

2.6 Света тајна Брака

- ♥ Свако који венча неког у забрањено време, подлеже казни. Лаодикијски сабор својим 52. канonom⁵⁶ забранио је венчање у време поста.
- Сви они који венчавају неког поподне, подлежу канонској казни. Света тајна Брака може се изврчити непосредно после Литургије или у изузетним приликама после јутарње службе.

⁵³ В. 158. *йравило* номоканона при Великом Требнику, *Требникъ*, н. г., 288.

⁵⁴ 7. *йравило*: Који се од јеретика обраћају у Православље, и к броју оних који се од јеретика спасавају: Аријанце, Македонијевце, Саватијанце и Новатијевце (који себе називају катарима и левима), такође и Тетрадите и Аполинаријевце примамо тек пошто лично и у писаној форми поднесу да анатемису сваку јерес која учи другачије од свете, саборне и апостолске Цркве. Њих примамо по следећем обреду и обичају: помазује им се Светим Миром прво чело, па очи, па ноздрве, па уста и уши. И док их знаменујемо, говоримо: „Печат дара Духа Светога“ [...]. В. (*Ай*. 46, 47, 68; *I Вас*. 8, 19; *Трул*. 95; *Лаод*. 7, 8; *Карџај*. 57; *Вас*. Вел. 1, 5, 47); в. *Књига йравила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 40–41; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 90–91; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с йумачењем I*, н. г., 265–281.

⁵⁵ 95. *йравило*: Који се из јереси обраћају у Православље и у броју оних који се спасавају од јеретика, примамо по следећем обреду (чину) и обичају: Аријанце, Македоњане, Наватијане (новацијане) који себе називају „чисти (катари) и бољи (лијеви)“, Тетратиде, Аполинаријевце онда када они сами, писмено, анатемису сваку јерес која мисли (учи) другачије од Божје, саборне и апостолске Цркве, (тек тада их) примамо, знаменујући их, тј. помазујући Светим Миром као прво чело, затим очи, па ноздрве, па уста, па уши. И док их знаменујемо (запечаћујемо), говоримо: „Печат дара Духа Светога“. Што се тиче оних који су били међу Павлијанима, а затим приђоше саборној Цркви, установљено је да они, свакако, морају поново бити крштени [...] И тек тада да буду учесници Светог Причешћа. В. (*I Вас*. 8, 19; *II Вас*. 1, 7; *Лаод*. 7, 8; *Карџај*. 6, 57, 126; *Вас*, Вел. 1, 5, 47); в. *Књига йравила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 92–93; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 193–194; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с йумачењем I*, н. г., 582–586.

⁵⁶ 52. *йравило*: Не приличи током Четрдесетнице вршити венчања или празновати дан рођења. В. (*Ай*. 66, 69; *Трул*. 52; *Лаод*. 49, 50, 52); в. *Књига йравила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 140; в. Јевтић, Атанасије (ур.), *Свешћени канони цркве*, н. г., 298; в. Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с йумачењем II*, н. г., 99.

Света тајна Брака је на неки начин признавање, одобрење, од стране Црквене заједнице да двоје ступају у заједнички живот. Све Свете Тајне увиру и извиру из Евхаристије, и венчати неког данас чином венчања ван Литургије-Евхаристије је могуће. А промислимо, да ли је таква пракса добра и колико је добра!? Венчање треба обавити пре почетка Литургије верних и врхунац је Причешћавање младеца. Они (младенци) су сведоци Христове љубави, тако и живе љубавним животом Христовим, јер Он (Христос) живот свој придаде за Цркву. За апостола Павла сједињење мужа и жене је велика тајна (Еф 5, 32), због тога што за начело има заједницу љубави између Христа и Цркве (Еф 5, 25). Међутим, данас везе између тајинства Брака и Евхаристије је изгубљена.⁵⁷ Не смемо заборавити, брак је тајна која се у Христу остварује, те тако превазилази временске оквире и представља пут ка Царству Божјем. Смисао тајинства брака је љубав, најјасније се изражава у његовој литургијској сличности са рукоположењем свештеника.⁵⁸

- Свештеник, ако венча неког без претходног испитивања о вери, подлеже казни. Свештеник не сме никог венчати без предбрачног испитивања, јер младенци морају познавати основе православне вере, како би разумели светињу брака, и научили вери и побожности своју децу.⁵⁹
- Свако ко венчава пред сведоцима који су јеретици, подлеже казни.⁶⁰

2.7 Света тајна Јелоосвећења

- ◇ Свештеник који обави Свету тајну Јелоосвећења над мртвим телом, подлеже казни коју изриче црквени суд.⁶¹

Ова Света тајна је непосредно повезана са Покајањем и Евхаристијом. Света тајна Јелоосвећења наговештева предокус Васкрсења тела и живот у Царству Божјем.

2.8 Опело

- ▼ Сви који обаве опело над самоубицом, подлежу казни црквеног суда.⁶²

Самоубица изражава своју слободу као „НЕ“, што је човеку допуштено да негира своју сопствену слободу. Таквим поступком човек негира и постојање самог Бога, јер слобода се у Богу изражава као љубав, однос љубави, Оца, Сина, и Светог Духа. Отац вечно каже „ДА“ свом Сину и Духу Светом, да није тако не би био Отац. Зато се у Светој Тројници слобода показује као љубав. Негирајући своју сло-

⁵⁷ В. Шмеман, Александар, *За живој светињи*, н. г., 65.

⁵⁸ В. Шмеман, Александар, *За живој светињи*, н. г., 67–68.

⁵⁹ В. Бп. (60–62), *Брачна правила Српске Православне Цркве (Бп) II доцњено и исправљено издање*, Свети Архијерејски синод, Београд, 1994; в. Цисарж, А. Бранко, *Црквено право II, Брачно право и црквеносудски јосјуиак Српске Православне Цркве*, Свети Архијерејски синод СПЦ, „Космос“ — Београд, Београд, 1973, 118–128.

⁶⁰ В. Бп. (67); В. Афанасјев, Николај, *Сјуијање у Цркву*, н. г, 122.

⁶¹ 164. правило при Великом Требнику, *Требникъ*, н. г., 288.

⁶² 14. *Пијање Тимошеја Александријској*: Ако неко, у тренутку када је ван себе, одлучи да дигне руку на себе или се баца са неке висине, да ли за таквога може бити чињено приношење или не? *Одговор*: О таквоме свештеник треба подробно да испита да ли је био ван себе када је то учинио јер дешава се да родбина онога који је погинуо, желећи да и за њега буде приношење и молитва, не казује истину или само каже да је тај човек био ван себе када је то урадио, а може се догодити да је тај учинио самоубиство јер су му људи нанели некакву увреду или из своје малодушности; у таквим случајевима не може се обавити приношење јер је тај заиста самоубица. Због тога свештеник и треба да са највећом пажњом о свему испита да и сам не падне под осуду. *Књија правила, Зборник канона Православне цркве*, н. г., 311–312; в. 178. *правило номоканона при Великом Требнику, Требникъ*, н. г., 289.

боду, према себи, порушили смо оно по чему смо створени, а то је икона Божја. Икона Божја по којој је човек створен јесте слобода коју морамо усмеравати Свето-тројичном извору. Човек са негирањем своје слободе нарушава своју Боголикост. Ту човекову агонију можемо окарактерисати као жељу да постане Бог без Бога.⁶³

3. Закључак

Каноне не трба сматрати исто као правне норме (закон), већ као дело и живот саме Цркве. Црква нам се показује у искуственој, сазнајној реалности, исто као што нам Евхаристија није дата ван искуствене стварности. Догматске одредбе, тичу се унутрашњих истина вере, оне су непроменљиве и опште обезвезујуће, временски неограничене и апсолутне. Наша Црква је двоприродна реалност, богочовечански организам, и слична је двоприродности у Христу. Црква је једна, као што је један и Христос. Црква живећи у историској реалности поприма историјско обличије, али тиме не престаје да црпе своје постојање из есхатона, јер је Тело Христово, организам Христов. Канони су непроменљиви у смислу божанског порекла, јер су дело Духа Светога, непроменљиво је оно што се тиче догматског учења о Цркви, а променљива сама форма. Једна историјска форма, у историјском процесу, замењује другу. Историјске форме црквеног живота условљене су садржајем догматског учења о Цркви. Догматско учење о Цркви оваплоћује се у историјским формама црквеног живота. Историјски живот Цркве није у стању да до краја оваплоти суштину Цркве, него то чини само мање или више приближно. Због тога је искључена могућност постојања некакве идеалне канонске форме. Догматско учење претставља сталну вредност и не зависи од историјског процеса, док остварење тога учења у историјским формама подлеже променама. Канони облаче догматско учење у одело норми којих црквени живот треба да се држи да би одговарао догматском учењу. Канони представљају образац, правило, форму живота црквене заједнице.

Разлика између канона и догмата не састоји се у извору њиховог порекла, него у томе што су догмати апсолутне истине, док су канони примена тих истина у историјском битисању Цркве. Природа канона није пролазна и привремена, већ је богонадахнута. Та својства канона привременост и пролазност не односе се на њихову природу, јер они се примењују на оно што је пролазно. Истина коју они изражавају сама по себи је апсолутна, али садржај канона није сама та истина, него то на који начин она треба да се изражава у датој историјској форми црквеног живота. Као што видимо православно учење признаје променљивост канонских одредби.

Литература

- Афанасјев, Николај, *Еклесиологија сѣуијања у клир*, Епархија Жичка, Краљево, 2008.
 Афанасјев, Николај, *Сѣуијање у Цркву*, Епархија Жичка, Краљево, 2008.
 Афанасјев, Николај, *Црква Духа Светиога*, Епархија банатска, Вршац, 2003.
 Афанасјев, Николај, *Сѣудије и чланци*, Епархија Жичка, Краљево, 2008.
Божанствена Лишурѣија Светио Јована Злашоустиа, Хиландарски путокази, Манастир Хиландар, Београд, 2011.
Брачна љравила Српске Православне Цркве (Бѣ) II доуњено и исљављено издање, Свети Архиејерејски синод, Београд, 1994.
 Гардашевић, Благота, *Избор црквено-љравних радова*, Богословски факултет СПЦ, Београд, 2002.

⁶³ В. Зизијулас, Јован, *Доѣмайске ѣеме, н. г.*, 171–178; 283–294.

- Zakonik kanonskoga prava, Codex iuris canonici*, proglašen vlašcu pape Ivana Pavla II 1983, Glas Koncila — Zagreb, 1996.
- Зизјулас, Јован, *Доімайске теме*, Беседа, Нови Сад, 2001.
- Зизјулас, Јован, *Еклисиолошке теме*, Беседа, Нови Сад, 2001.
- Зизјулас, Јован, *Јединство цркве у светој Евхаристији и у епископу у прва три века*, Беседа, Нови Сад, 1997.
- Јевтић, Атанасије (ур.), *Дела айосћолских ученика*, Братство Светог Симеона Мироточивог, Врњци — Требиње, 2005.
- Јевтић, Атанасије, *Од Ойкривења до Царсїва небеској*, Манастир Острог, Манастир Тврдош, Бијели Павле — Јасен, Братство Св. Симеона Мироточивог, Острог — Тврдош — Никшић — Врњци, 2010.
- Јевтић, Атанасије (ур.), *Светишени канони цркве*, Православни богословски факултет и др., Београд, 2005.
- Јевтић, Атанасије, *Христос нова йасха, Божансївена Лиїурија I*, Свети манастири: Хиландар, Острог, Тврдош, Београд — Требиње, 2007.
- Јевтић, Атанасије, *Христос нова йасха, Божансївена Лиїурија II*, Свети манастири: Хиландар, Острог, Тврдош, Београд — Требиње, 2007.
- Јевтић, Атанасије, *Христос нова йасха, Божансївена Лиїурија III*, Свети манастири: Хиландар, Острог, Тврдош, Београд — Требиње, 2008.
- Јевтић, Атанасије, *Христос нова йасха, Божансївена Лиїурија IV*, Свети манастири: Хиландар, Острог, Тврдош, Београд — Требиње, 2009.
- Кардамакис, Михаил, *Православна духовносї*, Манастир Хиландар, 1996.
- Карташов, В. Антон, *Васељенски сабори I*, ФИДЕБ — Издавачка установа Епархије Банатске, Владичански двор, Вршац, Београд, 1995.
- Карташов, В. Антон, *Васељенски сабори II*, ФИДЕБ — Издавачка установа Епархије Банатске, Владичански двор, Вршац, Београд, 1995.
- Књїа йравила, *Зборник канона Православне цркве*, Епархија Далматинска, Шибеник, 2003.
- Мајендорф, Јован, „Брак у светлости православне теологије“, *Теолошки йоїпеди VII/3*, Православље — Новинско-издавачка устнова Српске патријаршије, Београд, 1974.
- Мандзаридис, И. Георгије, *Време и човек*, Хиландарски фонд при Богословском факултету Српске православне Цркве у Београду, Београд, 2003.
- Мидић, Игнатије, *Биће као есхйолошка заједница*, Одбор за просвету и културу Епархије браничевске, Пожаревац, 2008.
- Милаш, Никодим, *Црквено казнено йраво*, Издање издавачке књижарнице Пахера и Кисића, Мостар, 1911.
- Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с йумачењем I*, Наклада књижаре А. Пајевиха, Нови Сад, 1895.
- Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве с йумачењем II*, Наклада књижаре А. Пајевиха, Нови Сад, 1896.
- Милаш, Никодим, *Православно Црквено йраво, йо ойшїим црквено — йравним изворима и йосебним законским наредбама које важе у йојединим ауїокефалним црквама*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1926.
- Милошевић, С, Ненад, *У Духу и истїини, Лиїуричко — канонске теме*, Универзитет у Београду Православни богословски факултет, Београд, 2011.
- Мирковић, Лазар, *Православна Лиїурика: Друї, йосебни део, Свете йајне и молїйвословља*, Свети Архиејерейски Синод СПЦ, Београд, 1983.
- Митровић, Чедомил, *Црквено йраво*, Књижара Геце Кона, Београд, 1921.
- О лиїурији*, Зборник текстова, Библиотека Завет, Београд, 1997.
- Патсавос, Џ. Луис, *Духовне димензије светишених канона*, Каленић, Крагујевац, 2009.
- Перић, Димшо, *Црквено йраво*, Правни факултет Универзитета у Београду — Центар за публикације, Београд, 2006.

- Православни Молићвеник*, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Београд, 2002.
- Продић, Слободан, *Извјестиие учииелное као исијоријски извор*, Епархија Далматинска, Шибеник, 2011.
- Пурић, Јован, *Бојослужење и васииїтање йо Свейом Јовану Златиоусту*, Братство Св. Симеона Мироточивога, Врњци, 2011.
- Радуловић, Милан, *Обнова Српској државно — црквеној йрава*, Хришћански културни центар, Београд, 2009.
- Свети Никола Кавасила, *О живоиу у Хрисйу*, Беседа, Нови Сад, 2009.
- Служедник*, Штампарија српске патријаршије — Београд, Београд, 1998.
- Служедникъ*, Свети Архијерејски Синод СПЦ, Београд, 1962.
- Тредникъ*, Санкт-Петербург, 1995.
- Троицки, Викторович, Сергије, *Изабрание стиудије из Црквеној йрава*, Гимназија Смедерево, Смедерево, 2008.
- Троицки, Викторович, Сергије, *Црквено йраво*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.
- Урошевић, Лазар, *Правосуђе и йисано йраво у средњевековној Србији*, Штампарија Давидовић, Београд, 1939.
- Фидас, Василије, *Канонско йраво*, Бојословска йерсијектйива, Богословски факултет СПЦ Хиландарски фонд, Београд, 2001.
- Флоровски, Георгије, *Црква је живои*, *Изабрание беседе, есеји и стиудије*, Библиотека образ светачки, Београд, 2005.
- Фундулис, Јоанис, *Лиїуриика I, Увод у Свейо бојослужење*, Епархијски управни одбор Епархије Жичке, Краљево, 2004.
- Цисарж, А. Бранко, *Црквено йраво I, Ойиїи гео и орїанизација Цркве*, Свети Архијерејски Синод СПЦ, „Сава Мухић“ — Земун, Београд, 1970.
- Цисарж, А. Бранко, *Црквено йраво II, Брачно йраво и црквеносудски йосйууак Српске Православне Цркве*, Свети Архијерејски Синод СПЦ, „Космос“ — Београд, Београд, 1973.
- Шмеман, Александар, *Водом и духом, о йајинсиїву криїења*, Манастир Хиландар, 2008.
- Шмеман, Александар, *За живои свейа*, Манастир Хиландар, 2004.
- Шмеман, Александар, *Лиїуриија и живои*, Митрополија Црногорско — приморска и Скендеријска, Цетиње, 1992.
- Шмеман, Александар, *Увод у лиїуриичко бојословље*, Шибеник, 2005.